

אנטישמיות ופילוסופיה-שמיות: תדמיתו של היהודי בספרו של ולדימיר קורולנקו "תולדות בן-זמני"

ולדימיר קורולנקו (Korolenko) נולד בשנת 1853 בז'יטומיר (Zhitomir) שבאוקראינה לאם פולנייה ולאב רוסי, שהיה שופט מחוזי. ילדותו עברה עליו באוקראינה, וכך גדל באווירת שלושה לאומים: פולני, אוקראיני ורוסי. בילדותו ובנעוריו לא היה מעורב במישרין בחיי היהודים ולא נתקל בחריפות הדיון ב"שאלה היהודית", אם כי פה ושם חש אותה בתודעת החברה הנוצרית שבסביבתו. הוריו חינכו אותו להושיט עזרה ולרחוש אהדה לסובלים ולנדכאים, בהם היהודים. על יחסיהם ההוגנים של הוריו עם היהודים אפשר ללמוד מאזכור ההמונים, לרבות יהודים, שליוו את ארון אביו בדרכו האחרונה ומן הסיפור על החייט היהודי שהביע נכונות לתפור לנער היתום בגדים בלי לדרוש תמורה מיידית בעבור מלאכתו.

בשנת 1871, לאחר סיום לימודיו בכתי הספר התיכוניים בז'יטומיר וברובנו (Rovno), עבר קורולנקו לסנקט פטרבורג כדי ללמוד במכון הטכנולוגי בעיר. אחר כך עבר למוסקבה ולמד שנתיים במכללה לחקלאות ולייעור. בלימודיו התקרב לחוגי "האינטליגנציה המהפכנית". בשל פעילותו נגד הממשל של הצאר הוא גורש מן המכללה ונשלח לגלות, ומ-1876 ועד ראשית 1885 הוגלה ממקום למקום. בנדודיו נתקל ביהודים, רובם מהפכנים, והם הרשימו אותו באישיותם, בהשכלתם ובחזונם המהפכני. יותר מאשר למד על יהדותם הוא הרחיב את היכרותו עם הלכי הרוח של החוגים המהפכניים באותה התקופה.

תקופה זו – ילדותו ושנות גלותו – מונצחת בספרו האוטוביוגרפי תולדות בן-זמני (לא תורגם לעברית), שאת כתיבתו החל בשנת 1905 וסיים בשנת 1921, זמן קצר לפני מותו. לספר נודע ערך היסטורי משום שהוא מתאר בו דברים ואירועים שנחרטו בזיכרונו מתקופה שהוא מגדיר כאחת התקופות הסוערות ביותר בתולדות חייו ובתולדותיה של רוסיה עצמה: מלכותו של הצאר אלכסנדר השני, הרפורמות הליברליות, המרד הפולני השני (1863) ותחילת הריאקציה, התסיסה החברתית, צמיחתה ופעילותה של התנועה המהפכנית ומלכותו של הצאר אלכסנדר

השלישי בתקופה חשוכה ועקובת דם. הספר מסתיים בחזרתו מן הגלות והתיישבותו בניז'נינובגורוד בשעה שכבר נודע ברחבי רוסיה כסופר וכפובליציסט בולט בספרות ובעיתונות הרוסית.

המוטיב היהודי בולט בסיפוריו, שהנודעים בהם הם יום כיפור ובית מספר 13, סיפור על פרעות קישינב 1903 שהיהודים מתוארים בו כמי שנרדפים על לא עוול בכפם וכמי שמתייחסים לנוצרים יפה יותר מן הנוצרים עצמם. סיפור זה פורסם תחילה בחו"ל, וב-1905 הופץ גם ברוסיה, מולדתו.

במאמר זה ננסה להתמקד בתדמיתו של היהודי בספרו ההיסטורי של קורולנקו ותולדות בן-זמני. ייחודו של הספר הוא בנעימתו האוטוביוגרפית, ולכן יש ערך רב להתרשמותו מן הטיפוס היהודי ולהעברתה לדורות הבאים, שהתחנכו על ספריו.

היהודי כמבריה, כסוחר, כפונדקאי וכמלווה בריבית

אני זוכר איך אדון "נכבד", מכר טוב של משפחתנו, איש ער ושנון, הסב אצלנו ערב אחד בחברה גדולה למדי וסיפר בצורה ציורית מאוד שהוא עזר פעם ליהודי-מבריה להשתמט מאחריות ולהציל חלק ניכר מן הסחורה שנתפסה [...]. המברחים הבטיחו להעשיר את הפקיד הזוטר [המספר עצמו, י"ג], שהחל זה מקרוב בקריירה שלו, אך הוא נענה לבקשתם לפני שהם קיימו את הבטחתם. כדי להתחשבן עמו קבעו לו פגישה בלילה במקום מבודד, והוא חיכה שם עד אור הבוקר [...] אני זוכר יפה מאוד את התיאור הציורי של הלילה. הפקיד חיכה ליהודי כאוהב לאהובתו. הוא הקשיב ברגישות לרחשי הלילה, והוא קם בקדחתנות לקראת כל רשרוש [...] כל החברה עקבה בנשימה עצורה אחרי המעברים מתקווה לאכזבה בדרמת השלמונים הזאת [...] כאשר התברר שרימו אותו הסתיימה הדרמה בצחוק כללי, שלמרות הכול גילה התמרמרות נגד היהודים ורגשות השתתפות אחדים בצערו של המרומה.¹

בולטות כאן שתי גישות שונות: גישת הסופר אל המספר וגישת החברה ליהודי. קורולנקו כסופר רצה בוודאי להבליט בסצנה זו שאיש מן הנוכחים בחברה לא ערער על זכאותו של הפקיד לקבל שוחד ושלמונים. אף שלא התבייש להודות במגמתו זו כבר מראשית הקריירה שלו, הדבר התקבל כמובן מאליו וכמעשה כשר. בגישת החברה ליהודי, לעומת זאת, ניכרים שנאה ויחס לא סלחני על שהצליח בערמומיותו לרמות את הרוסי.

בתיאור הייתה יהודייה מבוגרת שסחרה בסרט בדים ובתחרים של בדים, אך

תמיד [כאשר הייתה באה לבית הוריו של הסופר, י"ג] נשא בואה אופי של ביקור שלא נועד להשגת רווחים, אלא להיטיב עם מכריה הטובים. [...] סיפרו שבתיה הייתה אישה עשירה מאוד, שיש לה ייחוס יהודי מפורסם, ושהיא מכינה את נכדתה לגורל לגמרי בלתי רגיל לנערות יהודיות. לפעמים הייתה לוקחת אותה לבית לקוחותיה, ואז היו מפנקים את היהודייה הקטנה ומכבדים אותה בסוכריות.²

התיאור מעניק כבוד ליהודייה זו, שעשתה את עבודתה בנועם ובאצילות. הקשרים המתוארים בינה ובין לקוחותיה, שכפי הנראה היו לא יהודיות, הם אידיליים. אמו של קורולנקו נהגה להזמין לכוס תה בעת ביקוריה, ואפילו פתחה עמה בשיחה ידידותית. יש בתיאור זה לא רק עדות ליחסי שכנות טובים בין יהודים ללא יהודים בבית הוריו ובעיר עצמה, כי אם גם עדות לרחשי כבוד בין איש לרעהו המבוססים על ערכי אנוש.

מיקיט היה נקלע למצב מביש רק כאשר יענקל לא הספיק להכין לו מקלט בעוד מועד.³

מיקיט היה משרתם העלוב של שני אדונים, בעלי אחוזה בכפר המחולק לשני מחנות יריבים, שהשכרות הייתה המכנה המשותף היחיד ביניהם. התיאור של יענקל, בעל בית מרוח בכפר, הוא חיובי ואנושי מאוד, ומשתמע ממנו שיותר משיענקל מעוניין בסחר היי"ש איכרי הכפר מעוניינים בשכרות. בורותם של האיכרים מעלה גיחוך, ואילו יענקל מעורר אהדה וחמלה.

בימי גלותו של קורולנקו באפאנסייב (Afanasyev) הזדמן לו לפגוש את צוגל, "בחור יהודי צעיר" שהוגלה למקום זה מסיבה לא ידועה. הוא הציג את עצמו כמסגר, אך בפועל היה מלווה בריבית. פגישה בין השניים הזכירה לו מקרה שאירע בגלאזוב (Glazov) לגולה אחר, שתושבי סלובודקה (רובע עניים) קראו לו "ז'יד" (שם גנאי ליהודי, י"ג) מרכול". להלן הסיפור:

סיפרו לי שבהתחלה, כאשר הגיע לוויטסקיה דבריי (Vetskiye Debri), שנחשבה לעיר מחוז, הוא הרגיש אבוד. אחר כך השלים עם המצב והתחיל לעסוק בדברים שעסק בהם לפני כן (הלוואה בריבית, י"ג). עסקיו שגשגו והוא הביא לכאן את משפחתו. תושבי סלובודקה הפשוטים הסבירו לו פנים. המורה שלי ניסח זאת בפשטות ובהירות: "אני סבור שמרכול זה הוא ז'יד בעל הלב הטוב ביותר. הוא כמובן לוקח אחוזים. הרי זה משום שדתם מרשה להם לעשות זאת. דתנו אינה מרשה זאת, אך אנשינו פושטים על העיר בצורה

הגרועה ביותר. לאן אלך כאשר המחסור לוחץ [...] מוטב שאלך למרכול".⁴

מרכול מתואר כאן כאדם אנושי שפונים אליו בעת צרה למרות היותו יהודי משום שהנוצרים הם פושטי עור. נוסף על כך מתואר מרכול כיהודי בעל לב טוב, כלומר כמי שמוכן ומזומן לסייע לזולת בעת צרה. תיאור זה שונה לחלוטין מתדמית היהודי המכוער ומתדמית המלווה בריבית היהודי המוצץ את דמו של הנוצרי, שרווחו בעיתונות ובספרות הרוסית והגבירו את השנאה ליהודי.

השלטון והיהודים

בשנת 1879 נפגש קורולנקו כמה פעמים עם גולים יהודים המלווים בריבית, וכך הסיק מסקנות לגבי מדיניות ממשלת הצאר בעניין "השאלה היהודית".⁵ הוא סבר כי מדיניות ההגליה הרוסית המוחלת גם על יהודים המלווים בריבית נועדה לנסות לפתור עניין זה. "בצורה זו" מציין קורולנקו חל עימות בין הסדר האדמיניסטרטיבי לחוקי תחום המושב, ומכאן "שטות אחת מגבילה שטות אחרת". במסקנה זו מצויה ביקורת כפולה על מדיניות הממשלה כלפי היהודים: מחד גיסא, קיומו של תחום המושב, שאינו מאפשר את הרחבת ההתיישבות היהודית ברוסיה, ומאידך גיסא, הגלייתם של יהודים שהשלטון רואה בהם גורמים שליליים למקומות שמעבר לתחום המושב. קורולנקו ראה בכך סתירה, שהרי הנימוקים שהביאו לידי איסור הרחבתו של אזור מגוריהם של היהודים לא חלו דווקא על גורמים שליליים שמפניהם רצה כביכול השלטון הרוסי המרכזי להגן על האוכלוסייה הרוסית. שתי הגישות הללו נראו בעיניו אבסורדיות, והוא לא ראה טעם לא בקיומו של תחום המושב ולא במדיניות הגלייתם של גורמים בלתי חיוביים בניסיון לפתור את "השאלה היהודית". כפי שנראה להלן, רבים מן הגולים הפוליטיים היו יהודים. מאחר שהסופר סבר כי הם הוגלו באשמת השתתפותם בתנועה המהפכנית, הוא לא כלל אותם בגולים במסגרת פתרון "השאלה היהודית".

את מסקנתו לגבי מדיניות השלטון הוא מזכיר בספרו גם בעניינו של מקרה אחר, שבו הוא נתקל באסיר פלילי יהודי השואף לעבור למעמד של "אסיר פוליטי" על ידי הלשנה ושיתוף פעולה עם השלטונות כדי לשפר את מצבו הכלכלי. הוא משתמש באמרה הרוסית: "כאשר כורתים עצים עפים שבבים".⁶ המדיניות משולה כאן לכריתת עצים, ואילו הגורמים הבלתי חיוביים משולים לשבבים, שבכופם יכולים לפגוע בכל עובר אורח.

קורולנקו מספר כי כשהגיע למשרד לרישום תושבים בסנקט פטרבורג לאחר ששב מגלותו, שמע את הפקיד הממונה במקום צועק על כמה יהודים עשירים שביקשו

להאריך את שהותם בעיר בימים אחדים: "אתם רוצים זאת כדי לנצל את העם". להם לא ניתנה האפשרות להישאר בעיר, אך לסופר עצמו, שחשש כי גורלו יהיה כגורלו היהודים, הותר להישאר באדיבות רבה. סצנה אחרת שמודגם בה יחס השלטון אל היהודים אנו מוצאים בזיכרונותיו מימי ילדותו. הוא מתאר ישיבה בלשכת עבודתו של אביו, שאחד הנוכחים בה היה "היהודי רבינוביץ". וכך מספר קורולנקו:

באותו זמן עוד לא נשמעה "השאלה היהודית", וגם לא הייתה האנטישמיות הרשמית של היום: בחוק נקבע כי בכל דיון בעניין יהודי בבית המשפט יהיה נוכח גם נציג האוכלוסייה היהודית, וכאשר רבינוביץ', יהודי טיפוסי עטוי זקן שחרחר בלתי רגיל משערות מסולסלות ולבוש מדים שיש בהם מקום לחרב, נכנס למשרד הרשמי, לא היה אפשר להכיר בו את רבינוביץ' הרוכל, היושב בשעות הפנאי בחנותו הקטנה או ליד שולחן החליפין. נדמה שברק החדר האיר גם את פניו.⁷

התיאור מיוחס לראשית שנות השישים של המאה התשע עשרה, שבה ניתנו הקלות תחיקתיות ליהודים, והגנרל-גוברנטור של הדרום, הרוזן סטרוגנוב, וכן הגנרל-גוברנטור של קייב הציעו לממשלת הצאר להעניק שוויון זכויות ליהודים. תיאורו של קורולנקו נועד לשקף את הדרך הדמוקרטית שבה נהג אביו השופט כלפי היהודים, ולהבהיר שאם יינתן ליהודים שוויון זכויות, הם ייראו כשאר בני האנוש בתפקידיהם האזרחיים, כמו רבינוביץ' הסוחר במדיו הרשמיים. בתיאור זה יש גם תשובה לאלה מקרב הרוסים אשר טענו בתקופה מאוחרת יותר שאין אפשרות לקלוט את היהודים בחברה הרוסית, ואפילו את המתבוללים שבהם. קורולנקו ביקש אפוא לסתור טענה זו בימים של "אנטישמיות רשמית".

אנו מוצאים בספר גם התייחסות למדיניות ההסתה האנטי-יהודית של השלטון. על תקופת כליאתו בבית הסוהר בניז'נינובגורוד לאחר ששב מגלותו והורשה להתישב בעיר מספר קורולנקו:

בית הסוהר היה מלא. לא מזמן התחוללה כאן, בשוק, מגפה של התפרעויות אנטי-יהודיות והיו כמה הרוגים. זו הייתה תוצאה של המדיניות האנטי-יהודית החדשה, שהגיעה לשיאה בעניין בייליס.⁸

אין אנו יודעים מתי החלה לדעתו המדיניות האנטי-יהודית החדשה, אך יש מקום להניח כי כוונתו ל"סופות שבנגב" בשנים 1880-1881. מן הביטוי "מדיניות אנטי-יהודית חדשה" אפשר ללמוד שהייתה מדיניות אנטי-יהודית שקדמה לה.

קורולנקו העלה זיכרונות אלה בעת משפט בייליס, שבו שימש כתב של כמה עיתונים רוסיים: רוסקיייה דומוסטי (Russkie Vedomosti), קייבסקיייה מיסל (Kievskaya Misl) ודיין פולטבסקי (Den Poltavski). באחד מדיווחיו על המשפט הוא ניסה להבליט את בחירת השופטים המכוונת, ובשל כך איימו עליו במאסר. נראה שבמשפט זה נחשף למדיניות האנטי-יהודית.⁹ את עמדתו בעניין האנטישמיות אפשר למצוא גם בסיפורו בית מספר 13, שבו הביע מחאה חריפה נגד האנטישמיות הרוסית וההסתה הפרועה נגד היהודים, שבאו לידי ביטוי בפרעות קישינב 1903.

מנהגים יהודיים

איטה הייתה נערה יהודייה צעירה, נכדתה של בתיה הסוחרת בסרטים ובתחרים שהוזכרה לעיל, חברת אחותו של קורולנקו ומי שנראתה בעיניו "כנסיכה דמיונית מאגדה מזרחית". לימים נפוצה בעיר ידיעה שהסתבא עומדת להשיא את נכדתה. על שאלת אמו של קורולנקו – "מדוע היא משיאה את נכדתה בגיל כה צעיר?" – משיבה בתיה:

אצלנו היהודים נעשה הדבר לעיתים תכופות. יש להביא בחשבון למי להינשא. הרי אין להשיאה לאיש הבא לראשונה לקראתה. אך חתן כזה אין להרים ברחוב. כאשר סבו, חסיד כזה, מגיע לאיזושהי עיר, אי-אפשר לעבור ליד הבית. מציבים סולמות, זוחלים לתוך החלונות, נושאים חולים (על הכתפיים), המונים עטים על הקירות כזבובים, נאספים על הגגות [...], ואילו הנכד הריהו כבר מלומד גדול והוא רק בן 15.¹⁰

אומנם בתיאור זה ניתנת עדיפות לערכיו הרוחניים של היהודי ולא למעמד העשיר, והייחוס נבחן על פי הגדולה בתורה, אך לבו של קורולנקו אינו שלם עם המנהג היהודי להשיא ילדות לנערים צעירים בני 15 מסוגו של החתן, שקורולנקו מעריכו כך:

הצעיר הצנום הזה בעל הפאות השמנות, הפנים החיוורים והמבט העצוב הוא חתנה של איטה. הבנתי את שאלתה הממורמרת של אמי והרגשתי שמתרחשת איזושהי אכזריות גורלית שאין לה תקנה. כנראה החתן היה חסיד שרצחו את נעוריו בעבור שינון מקהה חושים ובלתי הגיוני של התלמוד, שלימודו כמעט מביא לידי אידיויטיזם.¹¹

קורולנקו לועג להערכה הניתנת למלומד הגדול, אך יותר מזה לצעיר המשנן את

התלמוד ומתרחק לחלוטין מחיי נעוריו. בגישתו לתלמוד מצויה ביקורת שאינה נקייה מדעה קדומה או מהשפעה אנטישמית. לא מן הנמנע שהוא ראה בלימוד התלמוד גורם מכריע המעכב את השתלבותו של היהודי בחוגים הנאורים או המהפכניים של החברה הרוסית. על כל פנים הוא ראה פער עצום בין החוגים של לומדי התלמוד ובין החברה המתוקנת בימיו.

תכונות יהודיות

ביקורתיות קלה על אודות יהודים שאינם מתמסרים לעבודות פיזיות מצויה בתיאור הגולה הפוליטי, מארק אנדרייביץ' נתנסון:

אינני יכול לשכוח את המוזר משדד את הגן שחרשנו. העניין הוא שנתנסון היה יהודי, והיהודים בכלל נוטים מעט לעבודות פיזיות. היה לנו חבר אחר, ויינשטיין, שעסק באופן משביע רצון בכל עבודות השדה [...] העניין פשוט היה בכך שנתנסון היה תיאורטיקן הרגיל לספרים ולמחתרת המהפכנית יותר מלעבודות מעשיות.¹²

הצגתו של ויינשטיין, גולה יהודי וסטודנט לרפואה שעסק בעבודות השדה, ריככה את הביקורת.¹³

יהודים בתנועה המהפכנית

בנדודיו כגולה פוליטי נפגש קורולנקו עם יהודים שהוגלו, כמוהו, הרחק מן המרכזים העירוניים שבמערב רוסיה, ולעיתים שמע מפיהם ידיעות על פעילותם של יהודים במחתרת המהפכנית הרוסית. להתרשמויותיו הישירות והעקיפות של קורולנקו מיהודים מהפכנים יש חשיבות רבה הן משום שיש בהן עדות על הפעילות היהודית הן משום שהן יוצרות תדמית יהודית אידיאליסטית שונה מתדמית הטפיל היהודי, שרווחה בספרות הרוסית. להלן העדויות וההתרשמויות המפורזות בספר:

בבית הכלא וישנייבולצק לאסירים פוליטיים הוא הזכיר את שמותיהם של אברמוביץ', אבגוטוביץ', גלפרין ורוגולסקי, שיש להם צליל יהודי. "כל אלה", הוא מציין, "התגלו כאנשים טובים וחברים מצוינים ובמהרה התיידדנו עמם".¹⁴

על לאזאר יוסיפוביץ' צוקרמן, מפועלי בית הדפוס המחתרתי שנתפס באודסה בשנת 1880, סיפר קורולנקו:

זה היה יהודי טיפוסי מקרב פועלי הדפוס. דיבר רוסית רצוצה, כל אשר אמר קיבל נעימה קומית שלא ברצון [...] אהבתי לדבר עם צוקרמן ונוכחתי לדעת, למרות הקומיות בדיבורו, שהוא איש נכון ואפילו מפותח על פי דרכו.¹⁵

ב־1879 ירה היהודי גריגורי דווידוביץ' גולדנברג במושל העיר חרקוב בעת שנסע ברחובות העיר והרגו. הוא נתפס, נכלא ונדון למוות. קורולנקו מתאר בספרו את האווירה ששררה בחוגים המהפכניים לפני הרצח:

רצח זה היה תגובה על מדיניות המשטר האכזרי בבתי הסוהר המרכזיים [לאסירים פוליטיים, י"ג] והראה איזו אכזריות עורר ביצועו ואיזה חירוף נפש אכזרי היה המעשה. על מה שלא בא לידי ביטוי בהפצת רעיונות המהפכה החליטו החוגים המהפכניים לגמול לתנועה במעשים אינטנסיביים נוראים מקרב שורותיה.¹⁶

נשמעת כאן נעימה ביקורתית כלפי מי שהחליטו לתת לתנועה פרסום נרחב במעשי טרור אכזריים, אך לא כלפי מבצעו היהודי של הרצח. וכך מתאר קורולנקו את המשפט:

בעת המשפט, שלא היה יכול להסתיים אלא בגזר דין מוות, התחרט גולדנברג ומסר נתונים מפורטים [על אסירים אחרים, י"ג] שהמשטרה יכלה לנצל לטובתה. כעבור זמן קצר ברח גולדנברג, ואמרו אז שקודם לכן הוסכם על בריחתו כפרס על הבגידה.¹⁷

כמו כן מתוארת אישיותו החלשה, העצבנית והפחדנית של גולדנברג.¹⁸ עם זאת ברשימת ההערות לספר צוין כי קורולנקו טעה והאמת היא שגולדנברג התאבד בבית הסוהר עצמו.¹⁹ דבר הבגידה, אי־ציון התנאים שבהם עינו את גולדנברג, מעשה הבריחה – שהתברר כי לא אירע – ותיאור אישיותו הפחדנית והחלשה של גולדנברג עשויים להביא לידי ביטוי, אולי שלא ברצון, תכונות יהודיות טיפוסיות מסוימות כנגד מעשה הגבורה בביצוע הרצח. דברי קורולנקו משקפים את המבוכה שעוררה הבגידה בקרב המהפכנים היהודים והלא יהודים. גם אליהו צ'ריקובר נדרש לעניין זה בספרו יהודים בעתות מהפכה, ואלו מילותיו:

בגידתו של גולדנברג, שלדעתו של הביוגרף שלו²⁰ יצרה ממש תקופה בתולדות "הנרודנייה ווליה" (Narodnaya Volya)²¹ עשתה על המהפכנים הרוסים רושם איום ומבחינה פסיכולוגית קל להבין את הדבר: בעטייה של

עדותו גלוית הלב נעקרו מן השורות הטרוריסטים החשובים ביותר, אחדים שילמו בחייהם, השאר שולחו לארץ גזירה. בעטיו נפתח לפני המשטרה המנגנון הסודי של "הנרודנייה ווליה". אבל קרוב לוודאי כי עגמת נפש מרובה יותר הנחילה בגידה זו למהפכנים היהודים.²²

צ'דיקובר מצטט גם את דברי דייטש, שאמר כי גולדנברג "היה היהודי הראשון שיצאו לו מוניטין כביכול בבגידתו". בהיותו עצור במבצר פטרופבלוסק, זמן קצר לפני התאבדותו, הבריח גולדנברג איגרת לחבריו, שלימים נודעה כווידוי לפני מותו. באיגרת זו מנסה גולדנברג לתרץ את מעשהו ומביע את עמדותיו, פרי הרהוריו בזמן חקירות ארוכות במעצר. עמדות אלו היו מנוגדות לעמדות שהביע לפני מעשה הרצח, ואלו עיקריהן:

אנו הטרוריסטים בחרנו בדרך לא נכונה את החירות הפוליטית. הרי זה מאבק בין כוחות בלתי שווים, הממשלה לא תיכנע, מיטב בני הנוער מושמדים, הקרבנות הם קרבנות חנם, החברה הרוסית היא עוד "עדר של כבשים". רציתי כי יושם קץ לשלטון הטרור, הואיל והטרור לא השיג את המטרה שלו [...] ידעתי כי גילוי סודות הוא מעשה איום [...] קיומם של הסודות הגורמים לאסונות ולסבל מרובה כל כך.

עוד נכתב כי הז'נדרמריה הבטיחה לו כי לחבריו לא ייעשה כל רע, כי ייפסקו הרדיפות אחר המהפכנים, וכי יחול שינוי במדיניות המדינה אם יגלה כל מה שידוע לו.²³ גולדנברג שמע מפי זונדלביץ, אסיר יהודי אחר שנכלא בתאו, את אשר קרה לחבריו, וזו הייתה כנראה הסיבה להתאבדותו. לאחר שיחתם הוסיף וכתב בווידויו:

עכשיו מבין אני כי זוהי קלות דעת נפשעת ודמיון תעתועים. הז'נדרמים רק ניצלו את עצבי המרוטים, הם חשמלו אותי והביאו את דמיוני עד לידי הלוצינציה, דבר שלא קשה לעשות עמי.²⁴

בפתקאות שהעביר לחבריו ביקש שלא יכנוהו "בוגד" מפני שנפל קורבן לנכליה של המשטרה.²⁵ קורולנקו דן בווידויו של גולדנברג ומנסה לנתח את אישיותו בשעות הגורליות בחייו:

היה נדמה לי אז כי לא הפחד בלבד הדריך את כתיבתו של גולדנברג. היה עוד משהו באותו סגנון עצבני אשר העיד על מידה מסוימת של כנות. אז פורסם הווידוי שלו בעיתונים, ושלא ברצון הרגשתי כי נפשו הנלהבת של

האדם שנעצר עכשיו לאחר הרהורי פקפוק בדרך הנוראה שאליה דחפה אותו האינטליגנציה המהפכנית בכוח הנסיבות...²⁶

קורולנקו עומד על שני דברים חשובים לזכותו של גולדנברג: (א) הצורך להכיר בכנות מסוימת בדבריו, שהפחד הוא המאפיין אותם ולא הרחף לבגידה; (ב) האשם במעשה הרצח אינו האיש כי אם המהפכה שהניעה אותו לכך בכוח הנסיבות שבהן התרחשה ובכוח הנסיבות שהשתלטו עליה. את האשמה, אם בכלל הייתה, הוא מעביר אפוא מאישיותו של גולדנברג לתנועת המהפכה עצמה, ולכן עוברת יהדותו של גולדנברג היא מקרית ושולית.

קורולנקו מזכיר בספרו מהפכנים יהודים נוספים, כגון אפטקמן, דייטש, הללס, כהן, פינגר, נתנסון, ויינשטיין ולנדאו. המייחד את כולם הוא מקומם הנכבד והבולט בתנועה המהפכנית הרוסית ובקרב הגולים שנדונו לעבודות כפייה בשל פעילותם החתרנית, שעם מקצתם נפגש קורולנקו בתקופת גירושו.

סיכום

שלושה גורמים השפיעו על עיצוב יחסו של קורולנקו אל היהודים:
 א. הרגישות לעניין הלאומיים והנכונות להבין את בעיותיהם, שנבעו מן החיכוכים הלאומיים שחוהו בילדותו ובצעירותו.
 ב. האווירה הליברלית ששררה בבית הוריו, חושו המפותח לצדק וליושר ורחשי החמלה לנרדפים ובהם היהודים, שעמם קשר בית הוריו יחסים חמים.
 ג. הלהט המהפכני שמצא אצל מהפכנים יהודים והיחס החמים שמצא אצל גולים יהודים כלפי הנוצרים שבקרבתם חיו.
 עם זאת אין כל עדות בספר לכך שקורולנקו הכיר מקרוב את מצבם החברתי, המשפטי והכלכלי של יהודי רוסיה. מפליא שלפרעות שנות השמונים אין כל תהודה בספרו. ייתכן שהסיבה לכך היא שהיה מרוחק מזירת הפרעות, והמהפכנים היהודים שנפגש עמם באותה עת לא הסבו את תשומת לבו לכך, אולי בשל רצונם להיראות בעיני מהפכנים "אמיתיים וכלל אנושיים" המתעלים מעל שיקולים לאומיים "צרי אופק".

אם הכיר את מצבם העגום של היהודים, ודאי תלה את האשם במדיניותו האנטי-יהודית של ממשלת הצאר, שבאה לידי ביטוי בהסתה גלויה נגדם ובקימו של תחום המושב. כדמוקרט וסוציאליסט דגל בשוויון זכויות לכול וסבר כי כאשר היהודי ייקלט בחברה הרוסית, לא יהיה אפשר להבדיל בינו ובין הרוסי. שחיתותם של הנוצרים נראתה לו לא פחות חמורה מרמאותם של היהודים. פה ושם דבקו בו

דעות קדומות לגבי מנהגי היהודים, אך אין הוא מציגן מתוך רשעות ומודעות. כנגד בורותם, שכרותם ורשעותם של הנוצרים עולה דמותו המוסרית, האינטלקטואלית והאידיאליסטית של היהודי. נוכח האשמת טרוריסטים יהודים בבגידה, שרווחה בימיו בקרב חוגים מהפכניים, הוא ניסה להראות כי האשמה מוטלת על הזרם המהפכני, שאנשיו סברו שהטרור יביא לידי הגשמת מטרת המהפכה במהירות גדולה יותר, וכי האינטליגנציה המהפכנית היא שדחפה אנשים טובים לטרור ולא אישיותם האינדיבידואלית.

האם היה כאן ניסיון מגמתי להציג את היהודי באור חיובי? מדובר בספר אוטוביוגרפי שנועד להציב יד לאחת התקופות הסוערות ביותר בחיי המחבר והמדינה, והגורם היהודי אינו מהווה מטרה כשלעצמה ואינו אמור לקבל מקום מרכזי. עם זאת עצם אזכורם של שמות יהודיים בארגונה של התנועה המהפכנית, בפעולות ההסברה שלה, בניהולה, בעבודת הדפוס שלה במחתרת ואפילו בביצוע מעשי טרור מראה כי היה להם מקום מרכזי בתנועה. אומנם קורולנקו אינו מבדיל בספרו בין המהפכנים היהודים ובין אלו שאינם יהודים, אך עצם השתתפותם בפעולותיה של התנועה המהפכנית, היה בה כדי לערער את יסודות דימוי היהודי שרווח בספרות הרוסית במאה התשע עשרה: טפיל, חשוך, לא חברתי, מנצל ומסרב להשתלב בחברה הרוסית. הספר במלואו יצא לאור כבר ב-1953, בעת השלטון הסובייטי, שעה שהיהודים הושוו בחוק לכל שאר אזרחי ברית המועצות, ולמרות זאת הייתה חשיבות רבה לאופן הצגתם הן משום שאיזן את דימוים המסולף בעבר הן משום ששימש מקור לימוד בתקופה הסובייטית ואחריה.

הערות

- (1) Vladimir Galaktionovich Korolenko, *Istoria moevo sovremenika; rannee detstvo i gody ucheniya* (Podgotovka teksta, posleslovie i primechanii B. Letova), Moskva 1953, Vol. 6, p. 16 חופשי.
- (2) שם, עמ' 299-296, תרגום חופשי.
- (3) שם, עמ' 185, תרגום חופשי.
- (4) שם, כרך 7, עמ' 239, תרגום חופשי.
- (5) שם, עמ' 266, תרגום חופשי.
- (6) שם, כרך 8, עמ' 316-315, תרגום חופשי.
- (7) שם, כרך 6, עמ' 134, תרגום חופשי.
- (8) שם, עמ' 345, תרגום חופשי. הדבר התרחש בפברואר 1885.
- (9) שם, עמ' 339, תרגום חופשי.
- (10) שם, כרך 6, עמ' 299-296, תרגום חופשי.
- (11) שם, תרגום חופשי.
- (12) שם, כרך 8, עמ' 308, תרגום חופשי.

- (13) שם, עמ' 255-251, תרגום חופשי.
- (14) שם, עמ' 125, תרגום חופשי.
- (15) שם, עמ' 223, תרגום חופשי.
- (16) שם, עמ' 224, תרגום חופשי.
- (17) שם, תרגום חופשי.
- (18) שם, תרגום חופשי.
- (19) שם, עמ' 389, תרגום חופשי.
- (20) הכוונה למאמרו של דייטש על גולדנברג בדי צוקומפט, 1 (1916), עמ' 71.
- (21) תנועה מחתרית סוציאליסטית טרום-מרקסיסטית בעלת זרוע טרוריסטית, שפעלה ברוסיה בימי הצארים אלכסנדר (שנהרג בידי חברי הארגון) ובנו אלכסנדר השני.
- (22) אליהו צ'ריקובר, יהודים בעתות מהפכה, תרגום חנוך קלעי, תל אביב תשי"ח, עמ' 230.
- (23) צ'ריקובר, יהודים בעתות מהפכה, עמ' 224.
- (24) שם, עמ' 226.
- (25) שם.
- (26) שם, Korolenko, *Istoria moevo sovremenika*, Vol. 8, p. 224, תרגום חופשי.